
УДК 373.5.016:821.161.2.09

Символізм поезії Богдана-Ігоря Антонича

Світлана Привалова,

*кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри
української літератури і методики її викладання
Глухівського національного університету
імені Олександра Довженка*

У статті порушується проблема застосування образної символіки у поезії Б.-І. Антонича, а саме: образу сонця, неба, місяця, зорі, кола, неба, землі та ін.

Ключові слова: *символіка, слова-символи, художній засіб, символізм*

Символіка — це досить поширений у мистецтві та літературі спосіб пізнання, метод вираження реальності й прихованих скарбів духовності. У різний час символіку досліджували вчені М.Костомаров, О. Потебня, І. Срезневський, М.Максимович, В. Кононенко, М.Дмитренко, О.Потапенко та ін.

Слова-символи посідають помітне місце серед виразових засобів мови, відіграють певну стилістичну роль. Символи дають можливість створити контрастну характеристику образів, понять, предметів, явищ, сприяють підсиленню, увиразненню певного поняття. Стилiстичнi функцiї слiв-символiв широкi, саме тому

митці слова вдаються до їх застосування. Доречно використання символів надає мовленню витонченості й дотепності.

Вчені вивчали творчість Богдана-Ігоря Антонича у різних аспектах. Зокрема, К.-Г. Юнг досліджував лірику Антонича з позицій аналітичної психології, М.Ільницький аналізував доробок Б.-І. Антонича як поета-філософа.

У поезії Антонича наявні елементи імажинізму, символізму, сюрреалізму, футуризму, тому його твори є непростими для сприймання. Для ідейно-тематичного аналізу віршів митця важливим є врахування певних особливостей лірики.

Однією з визначальних особливостей поезії Б.-І. Антонича є звернення до художньо-філософської концепції людини та її злиття з природою в єдине ціле, поет порушує проблему утвердження людини у вічності:

*Вростем у землю, наче сосни
(лопоче лісу коруги).
Наллється в наші жили млосний
рослинний сік — зелена кров.
Корінням вгрузнуть ноги в глину,
долоні листям обростуть.
А бджоли до очей прилигнуть
і мед, мов з квітів, питимуть [1, с. 122].*

На думку автора, Бог зливається з природою, а ліричний герой, намагаючись сягнути Божого безсмертя, перетворюється у звіра, камінь, куц, дерево тощо.

Можна стверджувати, що Антонич звертається до проблеми людини і Всесвіту, розмірковує над її призначенням у безмежному Космосі. Поет майже ніколи не уподібнював людину якомусь безформному предмету. Людина у нього продовжує своє життя в образі тварини або рослини.

Космічна тема в 20—30-х рр. ХХ ст. була досить поширеною в українській поезії. Антонич космічною темою відтворив свою філософію у поезії "Зелена елегія": "Знаю тепер вже, що в кожного серця окремих є Всесвіт".

Для митця космос у природі — це насамперед космос у собі, Всесвіт — у серці. У поезії Б.-І. Антонича наявні мотиви біологізму, тобто єднання людини і природи, наприклад:

*Я не людина, я рослина... [1, с. 354].
Лисиці, леви, ластівки і люди,
зеленої зорі черва і листя
матерії законам піддані незмінним,
як небо понад нами синє і сріблясте! [1, с. 291].
Забрівши у хащі, закутаний у вітер,
Накритий небом і обмотаний піснями,
Лежу, мов мудрий лис, під папороті квітом,
І стигну, і холону, й твердну в білий камінь [1, с. 168].
Нас двоє — два кошлаті й спалені куці,
і усміх наш — метелик ніжний і крилатий.
Прокляті думки, мов бджоли на дощі,
тріпочуться, на гостре терня міцно вп'яті [1, с. 215].
Антонич теж звіря сумне і кучеряве... [1, с. 194].*

Б.-І. Антонич, охоплюючи всю систему космічної світобудови, пророкує загибель цивілізації, наголошує, що людина втратила взаємозв'язок з навколишньою природою:

*За всі гріхи і всі провини,
За малість, зрадність і підлоту,
За злочин, що повне ними
Кубло презирства і голоти [1, с. 162].
Бо тільки наглий захват зможе суть розкрити,
ввести в сполуку нас, в містичну єдність з світом [1, с. 146].*

*Земля, немов народжена ні з чого вперше,
виточується з-поза гір хаосу мрячних [1, с. 146].*

Крім того, характерною особливістю поезії Б.-І. Антонича є поєднання християнських та язичницьких мотивів — біблійних уявлень та давньоукраїнських міфів, наприклад:

*Лежу, мов мудрий лис, під папороті квітом,
І стигну, і холону, й твердну в білий камінь... [1, с. 168].*

Світогляд Б.-І. Антонича формувався під впливом українського фольклору, тому значна кількість його поезії побудована на міфологічній основі. Наприклад, у поезії "Автопортрет" автор зазначає:

*Я, сонцеві життя продавши
за сто червінців божевілля,
захоплений поганин завжди,
поет весняного похмілля [1, с. 95].*

За давніми віруваннями, справжньому митцеві допомагає бог Діоніс, і дає йому "на дорогу" якщо не сто червінців божевілля, то хоча б одного (під поняттям "божевілля" розуміємо "натхнення і талант").

Яскравий приклад звернення поета до язичницької символіки наявний у поезіях збірки "Три перстені":

*Запрягши сонце до теліги.
Назустріч виїду весні... [1, с. 101].*

Рух сонця по небу давні греки уявляли як їзду бога Геліоса у вогненній колісниці, запряженій кіньми, небесним шляхом. Геліос виїжджав на небо зранку, а ввечері сідав за морем. У слов'ян-язичників кінь символізував смерть і воскресіння сонячного божества. Метафорою "підкови на шляхах дзвенять" Антонич означає небесний шлях, по якому їде сонце. Виїзд молодого поета, з яким ототожнюється ліричний герой, є переосмисленням низки міфів.

Окремі поезії Б.-І. Антонича визначаються наявністю біблійних мотивів, про що свідчать заголовки поезій збірки "Книга Лева": "Даниїл у ямі левів", "Балада про пророка Йону (апокриф)", "Самаритянка біля криниці", "Апокаліпсис" тощо. Біблійні теми й образи не свідчать про релігійність самого митця. Біблійні образи у Антонича — це художній засіб (переважно символічний) для осягнення якоїсь ідеї, наприклад:

*З печери, з-поміж левів лине в безвіть голос Даниїла:
"Прасвітлий, праєдиний, що мене — рослину ялову —
в саду життя величнім посадив і грієш сонцем ласки..." [1, с. 139].*

Визначальним у поезії Б.-І. Антонича є використання образів небесних світил — сонця, місяця, зірок та ін., на чому наголошували дослідники І. Огієнко, М. Ільницький та ін., наприклад:

*А сонце, мов павук, на мурів скіснім луку
Аnten червоне павутиння розіп'явши,
мов мертві мухи, ловить і вбиває звуки... [1, с. 191].
Драконі місяцю, загинь!
Ось білий бог ізходить — сонце [1, с. 333].
Червінці дзвонять на столі,
і місяць — найхмельніший келих [1, с. 112];*

Характерною ознакою лірики митця є те, що його поезія певною мірою пов'язана із коловою моделлю Всесвіту. **Коло** — це символ захисту, це замкнений цикл явищ і процесів дійсності.

У поезії Б.-І. Антонича колова модель виражена по-різному: в образі персня, обруча, дзбана, колеса, каруселі тощо, але, насамперед, в образі **сонця, місяця та зірок**. Наприклад:

*Обвечоріло, обурилось,
Мов сто кадильників, ніч димить.
Кружалном сонце покотилось
Назустріч місяцеві й тьмі [1, с. 106].
Ходить сонце у крисані,
спить слов'янськеє Дитя.
Їдуть сани, плаче Пані,
снігом стелиться життя [1, с. 191].*

*Зорі — на тарілці хмар розсипана куця,
Місяць — на ялинці неба золотий горіх [1, с. 296].*

В українській символіці образи небесних світил трактуються так:

сонце — символ центру буття; осяяння; слави; величі; правосуддя; Матері Світу; Бога-отця тощо [29, с. 122];

місяць — символ Матері-Богині; циклічного ритму часу (його фази — зародження, зникнення, поява — символізують безсмертя, веселість, а також постійне оновлення); вічності; духовного світла у п'ятмі; козака; батька [29, с. 82];

зоря — символ животворної й родючої природи; дівчини-красуні, кохання; доброї душі; нового щасливого життя; вічності; очей Бога [32, с. 57].

У світогляді давніх слов'ян Сонце з Місяцем перебували у єдності та взаємодії і найчастіше символізували образи чоловіка (Батька) і жінки (Матері), про що свідчать, наприклад, різноманітні колядки та щедрівки українського фольклору.

У поезіях Б.-І. Антонича централізовані образи світил мають багатозначну символіку. Антоничеве сонце — це "око неба коралеве" [1, с. 82], "крапля ртуті в неба синім склі" [1, с. 190], "молоде оленя, що прибігло з-за лісу до вас" [1, с. 157], "диск з ебену" і "золотий браслет" [1, с. 144], "стяг папоротний від куль" [1, с. 189], "прабог усіх релігій" [1, с. 19] тощо. Лексема "сонце" наявна майже у кожній поезії митця, але нечасто виступає у прямому значенні:

*Росте в моєму саді сонце —
похмільна квітка тютюну [1, с. 137]
А **сонце**, мов павук, на мурів скісним луку
антен червоне павутиння розіп'явши,
мов мертві мухи, ловить і вбиває звуки [1, с. 191].*

Сонце у Антонича — це найчастіше символ світла, осяяння, святості, центру Всесвіту.

У поезії митця картина заходу сонця і появи місяця на відміну від фольклору пов'язана з битвою сил Світла і Темряви, наприклад:

*Безрукі пні подовжені
на тіні сплять кремезній,
і **місяць** — цар червоний чорної країни півсну,
вдягнувши хмару, мов бобровий плащ,
ширяє в безмір [1, с. 149].
Воли рогами **сонце** колють,
Аж з нього кров тече багряна.
Зачервонились трави в полію —
Це захід куриться, мов рана [1, с. 273].
Та раптом чуо: вище, тонше,
стрункіше дзвонить ясна синь.
Драконі **місяцю**, загинь!
Ось білий бог ізходить — сонце! [1, с. 333].*

Образ місяця у Б.-І. Антонича — це переважно символ трагічності, холоду, нещастя, туги, вісник мертвого світу, наприклад:

***Місяць** мертвий, **місяць** синій
відкриє сім брам ночі... [1, с. 107].
Так тихо. **Місяць** лиш з-за хмар погляне,
Порине в чорних тіней знов тенета,
Гряде грязька, густа імла з баскета,
Повітря є гниле, липке, погане [1, с. 46].
І **місяць**, мов рудий павук,
повзе поволі муром [1, с. 162].
Шалений місяць — мрійний тенор
Веде містичну пісню тьми [1, с. 98].
На зорях, мов на стінах, цвіль, черва, зелінка й
вогкість.*

*Обличчя в'язнів мие **місяць** синім і холодним сяйвом,
аж обростуть за ніч, мов круглі пні, кошлатим мо-
хом [1, с. 162].*

Образи небесних світил у Антонича частково виступають і як символи невідворотності долі, місії людини в житті, власного призначення в суспільстві, наприклад:

*Я присягаю вірність перед зір обличчям.
Хто без зорі йде в світ —
вже без зорі назавжди... [1, с. 164].
Цей мотив наявний і в поезії "Автопортрет":
Я все — п'яний дівчак із **сонцем** у кишені...
[1, с. 95];*

*Я, **сонцеві** життя продавши
за сто червінців божевілля,
захоплений поганин завжди,
поет весняного похмілья [1, с. 95].*

Цікавим є монолог ліричного героя у поезії "Луна-тизм": він порівнює себе з Місяцем і розмірковує над своїм покликанням у житті:

*О чому, о чому і мене, і тебе, о чому нас проклято,
Щоб ішли я і ти, вдвоє ми на землі й на неба
грань... [1, с. 82].*

Аналіз поезії Б.-І. Антонича засвідчив, що у текстах віршів часто зустрічаються такі лексеми, як "небо" і "земля", що несуть у собі символічне значення:

*На **землі** каміння,
а на **небі** зорі,
і одні, і другі є однаково тяжкі [1, с. 322].*

***Землі** закрити книжку в обгортці синій **неба**
з дрижанням від напруги руками розгорну [1, с. 31].*

Наші пращури образ неба найчастіше пов'язували з місцем проживання богів — святим, безмежним і всесильним, а також із недосяжністю, високою моральністю, самим Богом. Натомість земля уособлювала собою символ матері-годувальниці; Вітчизни; багатства; щедрості, родючості; а також гріхопадіння, місця вигнання людини з раю, наживи. Подібне за змістом трактування знаходимо і у поезіях Б.-І. Антонича. Наприклад:

*Стіл ясеновий, на столі
слов'янський дзбан, у дзбані сонце.
Ти поклоняйся лиш **землі**,
землі прекрасній, наче сон цей [1, с. 121].
Розгорнулась **земля**, наче книжка
(дороги, дороги, дороги).
Зашуміла трава і принишкла,
Простелилась нам юним під ноги.
Тільки **небо** і тільки пшениця
(над нами, за нами, під нами).
Тільки безкрай і далеч іскриться,
Тільки безвість вітає вітрами [1, с. 236].*

Б.-І. Антонич трактує землю не тільки як символ певного ідеалу для поклоніння, а як гріховне місце. Ліричний герой поезій митця прагне вирватися з тяжкої буденності цього світу. Земля вже постає перед читачем як символ втоми, неволі, бруду й обмеженості:

*Шалений вітер дме від дужих крил,
нараз підстрибує, дере муслім
імли та пнеться стрімко в **неба** схил.
Відштовхує **землю**, наче м'яч [1, с. 70].
О! Серце мріє вирватись із лона
тяжкої дійсності, із буднів ґрунту
в безкрає **небо**, в соколів околи.
На **землю** не вернути вже ніколи [1, с. 47].
І бачиш вічність — **небо** опалеве... [1, с. 137].*

Як бачимо, небо у митця є символом волі, простору і світла, царства надреальності і чистоти. Поет об-разно порівнює "небо і землю" як мірило духовних людських цінностей, наприклад:

*Ні, **небо** слів тих не поверне,
і не поверне їх **земля** [1, с. 107].*

Символічним є і колір неба — "блакитне, світле", "прозоре, як вода", "срібне". Воно одночасно виступає символом вічності, святості, добра, краси, свястості, а його характерні "бури" — це лише кара людям і разом з тим прагнення врятувати змарнілу землю:

*Вже не блакить — це вже блакитняви фонтани
і небо неймовірне — в смуги звук потягів;
Йде зливний дощ блакиті на зомлілі руки.
Це небо валиться, небесна катастрофа;
Молюсь землі в червоному окопі крові
небо кличу туюю, що вічно ранить [1, с. 143].
З проколотого боку неба ллється світло... [1, с. 146].*

Тут небо ллється в воді густій і срібній, наче ртуть [1, с. 160].

Найблакитніше з усіх блакитних див — за небо [1, с. 164].

Кожне слово, фраза поезій Антонича несе у собі символічний або міфологічний зміст. Автор використовує різноманітні прийоми, способи і засоби зображення дійсності. Найпоширенішим засобом відтворення реальності у митця є модель **кола**. Традиційно вона виражає ідею вічності, яка є визначальною для всіх збірок митця, наприклад:

...Знов знайдеш суть у **колі** зміннім,
щоб в зміст незмінний вірить міцно [1, с. 148].

Антоничева поезія насичена розмаїтою кількістю образів-символів, в основі яких лежить коло: перстень, карусель, обруч, браслет, дзбан, сонце тощо. Усі вони, як правило, рухомі:

Весна — неначе **карусель**... [1, с. 108].

Підноситься угору дах,

Кружляє **дзбан**, співає скриня [1, с. 88].

Земля в орбіті завертається назад

у молодість свою, в примарний сон праречі [1, с. 125].

Поезія символістів є здебільшого музикальною. У віршах збірки "Зелена евангелія" Б.-І. Антонича поет поєднує зорові враження з музичними, слуховими, вдаючись до різних способів передачі відчуття кольорів і скульптурних форм образами звуків і, навпаки, відчуття явищ звуку — символами зорового походження. Органічне поєднання музики й живопису відтворено у поезії "Концерт" Антонича, у якій звук перетворюється на барву, а барва — на звук, наприклад:

Низькі октави — **чорність і червоність** всуміш
проходять в синь і зелень — два стрункі акорди.
Високе "е" на скрипці з молодого шуму
у сніжність флажолетів, що, мов холод, горді.

І зорі — діри в **флейті** ночі, що провалляям
розкрились над землею, наче срібний розпач,
почули дотик майстра, й пальці флейту палять,
і флейта палиться, **мов квіт**, струнка і проста [1, с. 198].

Поезії Антонича притаманне використання різних символів на позначення кольору. Це зумовлено тим, що поети-символісти прагнули виразити навколишню дійсність через призму різноманітних барв або ж музичних композицій, звуків. В одній лише Антоничевій поезії "І" із збірки "Привітання життя" наявна ціла низка таких символів. В одному звуці не лише окрема барва, а градація прихованих кольорів, наприклад: дощ, небо, виноград, водоспад, водограй — синє; зорі, пшениця, степ, ватра — жовте; сад, гай, ліс, пасовисько — зелене, а символічний звук "і" — це сполучник цих кольорів. Увагу привертає приємна гама барв — усі вони виражають спокій, навіть деяку нейтральність, урівноваженість, приємну енергію.

Кольори голосних, декламовані символістами як засоби музичності вірша, у поезіях Б.-І. Антонича стають виявом буття кожного звука, який, оживлюючись, несе у собі символічне значення, стає засобом підпорядкування не лише інших барв, а й почуттів, переживань.

Светлана Привалова. Символізм поезії Богдана-Игоря Антонича

В статье поднимается проблема использования образной символики в поэзии Б.-И. Антонича, а именно: образ солнца, неба, месяца, звезды, круга, неба, земли и др.

Ключевые слова: символика, слова-символы, художественный троп, символизм.

Svetlana Privalova. Symbolism of poetry of Bohdan-Ihor Antonycha

In the article the problem of application of vivid symbolism is violated in the poetry of B.-I. Antonycha, namely: offense of a sun, sky, month, sunset, circle, sky, earth, but other.

Keywords: symbolism, words-characters, artistic trope, symbolism.

Поет великою мірою приділяє увагу зеленому кольору, що символізує оживлення природи і продовжує Антоничеву ідею біологізму усього живого, наприклад:

Вузли **зелені** в'яжуть нас — два спутані акорди...

...Заміним зорі в шепіт, заміним кров у **зелень** [1, с. 214].

В зеленім полум'ї трави

Пасуться мармурові коні... [1, с. 160].

Зелені сутінки. Гвоздики —

посли весни. П'яній до краю!..

...Вгорі **зелена** яма світла...

І знов твої листи читаю [1, с. 122].

....і знов молюсь землі **зеленій**,

Зелений сам, немов трава [1, с. 118].

Автор майстерно використав таку кольорову символіку, яка надає його творам помітної експресивності, емоційності.

Слід зазначити, що символи наявні і у назвах поезій, розділів, тематичних циклів лірики Б.-І. Антонича. Наприклад, збірка "**Книга Лева**" має різні значення: у першій поезії "книга" — це символ життя, невидима книга, а в іншому творі — це вже символ смерті, книга паперова, видима. Наприклад, зозуля у однойменній поезії виступає символом швидкоплинності і безповоротності часу, а орел і літак у поезії "Орел і літак" є символами досконалості творіння природи і людини, яка штучно створила "короля небесних просторів".

Поезія Б.-І. Антонича відзначається високою метафоричністю і вишуканою символічністю. Митець майстерно використав символи не тільки з метою розкрити ідейно-художній зміст поезій, а й передати емоційність, чуттєвість, експресію настроїв.

Література

1. Антонич Б.-І. Вірші / Редкол.: В.В. Біленко та ін. — К.: Рад. письменник, 1988. — 454 с.
2. Антонич Б.-І. Пісня про незнищенність матерії: Поезії. — К.: Рад. письменник, 1967.
3. Антонич Б.-І. Твори. — К.: Дніпро, 1988.
4. Безпечний І. Теорія літератури. — Торонто, Канада: Молода Україна, 1984.
5. Бондаренко А. Словесні маски "дитини буття" в художньому мовомисленні Б.-І. Антонича // Слово і час. — 2001. — №12. — С. 43.
6. Витрикуш Г. Колова модель єдності світу в художній інтерпретації Б.-І. Антонича і поетів-шістдесятників // Вітчизна. — 2006. — № 9-10. — С. 149.
7. Ільницький М. Образ нічного неба: архетип місяця у поезії Б.-І. Антонича // Урок української. — 2005. — №7—8. — С. 21—24.
8. Пономаренко О. Централізовані образи світл у поезії Б.-І. Антонича // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах. — 2004. — №4. — С. 185—193.
9. Словник символів / За редакцією О.І. Потапенка та М.К. Дмитренка. — К.: Редакція часопису "Народознавство", 1997.
10. Токмань Г. Збірка Б.-І. Антонича "Велика гармонія" у діалозі з екзистенціальним богослов'ям // Слово і час. — 2003. — №1. — С. 41—54.
11. Українські символи / За редакцією М. К. Дмитренка. — К.: Редакція часопису "Народознавство", 1994.